

dr hab. Renata Urban, prof. US
Wydział Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Marty Nitki

pt. *Kultura fizyczna w żywieckim okręgu „Sokoła” w latach 1893-1947, ss. 366*

przygotowanej pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Nowakowskiego, prof. UR

Powstanie i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na ziemiach polskich odegrało niezwykle ważną rolę w rozwoju ruchu sportowego wśród społeczeństwa polskiego pod zaborami, a później także w niepodległej Polsce. Miało również istotne znaczenie wychowawcze, patriotyczne i religijne, zwłaszcza w pierwszym okresie aktywności w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Uzasadnionym wydaje się fakt przyjęcia 1867 roku – roku założenia pierwszego gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie – jako początku zorganizowanego ruchu sportowego i odmierzanie od tego momentu dziejów polskiego sportu. Zatem, w bieżącym – 2017 roku obchodzimy 150-lecie sportu w Polsce.

Mimo że gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” zakładane były na ziemiach polskich pod trzema zaborami, jednak natężenie ich działalności było zróżnicowane, co wynikało z bardziej lub mniej restrykcyjnej polityki państw zaborczych. Najbardziej aktywne były z pewnością gniazda funkcjonujące na terenie Galicji, dzięki znacznej autonomii, jaką nadały temu regionowi władze austriackie.

Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” zawsze cieszyła się dużym zainteresowaniem społecznym, co znalazło swój wyraz w publikacjach powstających, m.in. z okazji jubileuszy poszczególnych gniazd sokolich lub rocznic narodowych. Pierwsze prace ukazały się jeszcze w końcu XIX i początkach XX wieku, kolejne w okresie międzywojennym. Ostatni okres wzmożonego zainteresowania dziejami Towarzystwa datuje się od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, co było związane ze zmianą stosunku władz państwowych do tej organizacji oraz stworzeniem prawnych możliwości jej reaktywowania. Geneza i rozwój gniazd sokolich w poszczególnych regionach kraju znalazły się w kręgu naukowej eksploracji badaczy dziejów kultury fizycznej. Jako dysertacje doktorskie, dotychczas ukazały się, zaprezentowane wieloaspektowo, dzieje Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, m.in. w Krakowie (K. Toporowicz, 1965 r.), w Niemczech (A. Ryfa, 1972 r.), w środowisku Polonii

amerykańskiej (Z. Piątek, 1978 r.), na Górnym Śląsku (B. Grusiewicz, 1981 r.), w Wadowicach (B. Czapik, 1993 r.), w Galicji (J. M. Snopko, 1994 r.), w Wielkopolsce (K. Strykowski, 1995 r.), na Pomorzu (A. Bogucki, 1997 r.), w okręgu częstochowskim (T. Drozdek-Małolepsza, 1999 r.), na Śląsku Opolskim (A. Klinik, 1999 r.), w okręgu lwowskim (J. Gliška, 2013 r.), w okręgu tarnopolskim (M. Śliż, 2014 r.). Kolejne są w przygotowaniu.

W tej sytuacji, przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Marty Nitki, pt. *Kultura fizyczna w żywieckim okręgu „Sokoła” w latach 1893-1947*, włącza się w nurt naukowych opracowań historycznych, prezentujących dzieje i uwarunkowania rozwoju poszczególnych gniazd i okręgów sokolich, a przede wszystkim ukazujących znaczenie działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” dla podtrzymania uczuć patriotycznych, dążeń niepodległościowych narodu polskiego, jego sprawności fizycznej i gotowości do walki o wyzwolenie. W kontekście roli, jaką odegrał „Sokół” w upowszechnieniu kultury fizycznej w Polsce, podjęcie przez Autorkę takiego tematu wydaje się w pełni uzasadnione. Opracowanie tego zagadnienia wymagało od mgr M. Nitki dużego nakładu pracy, wszechstronnej kwerendy zasobów archiwalnych, przeglądu prasy i czasopism oraz dostępnej literatury, z czego Autorka wywiązała się bardzo dobrze, a uporządkowany wykaz wykorzystanych materiałów zamieściła w bibliografii.

Dysertacja doktorska mgr M. Nitki liczy 366 stron. Koncepcja i konstrukcja pracy nie budzą większych zastrzeżeń, choć w „Spisie treści” w rozdziale III brakuje podrozdziału „1.2.2. Lekka atletyka”, który występuje w tekście na ss. 144-148, a w rozdziale V dwukrotnie powtarza się ten sam numer podrozdziału „2.2”, inaczej niż w tekście na s. 251 – „2.2.1.”. Wydaje się jednak, że są to usterki, wynikające z błędów drukarskich.

Recenzowana dysertacja doktorska składa się z sześciu rozdziałów głównych, poprzedzonych wstępem, a uzupełnionych podsumowującym zakończeniem oraz częścią dokumentacyjną, zawierającą streszczenie (także w języku angielskim), aneks, bibliografię, wykaz skrótów, spis rycin, spis tabel, spis wykresów, indeks osobowy oraz indeks nazw geograficznych. Można byłoby rozważyć – przed ewentualną publikacją pracy – dodanie rozdziału siódmego, w którym skupione zostałyby wszystkie informacje na temat działalności żywieckiego „Sokoła”, a właściwie prób jego reaktywacji, po drugiej wojnie światowej. W tej chwili są one rozproszone w kilku rozdziałach, a proponowany dodatkowy rozdział pozwoliłby na przedstawienie ich w jednym miejscu.

Rozdziały zostały zestawione w układzie mieszanym – nadrzędnie rzeczowym, podrzędnie chronologicznym. Taki układ pracy jest prawidłowy i wydaje się najbardziej odpowiedni dla zaprezentowania tematu.

We „Wstępie”, Autorka dokonała ogólnego wprowadzenia do poruszanego zagadnienia, określiła zasadniczy cel pracy, uzasadniła zakres terytorialny i chronologiczny rozprawy, przedstawiła główne postulaty badawcze, omówiła wykorzystane metody badawcze, następnie zaprezentowała konstrukcję pracy. Dokonała przeglądu istniejącej literatury i bazy źródłowej, dotyczącej podjętego tematu oraz stanu dotychczasowych badań w tym zakresie. Zdaniem recenzenta, bardziej logiczna i uzasadniona byłaby inna kolejność opisanych elementów – po wprowadzeniu do problematyki, należało przedstawić stan dotychczasowych badań na temat problematyki sokolstwa polskiego, podając konkretne dokonania innych autorów w zakresie omawianej problematyki, wymieniając kilka tytułów najważniejszych opracowań czy przygotowanych rozpraw doktorskich, wskazując braki (luki w historiografii) i jednocześnie uzasadniając podjęcie tematu. Warto byłoby poddać szczegółowej analizie dostępne źródła, zwłaszcza archiwalne, a następnie – na tej podstawie – sformułować cel pracy – ogólny i cele szczegółowe. Mimo że Autorka napisała, że „postawiła następujące postulaty (tezy, pytania i hipotezy badawcze)...”, jednak z tym zagadnieniem sobie nie poradziła. Wymieniając je w taki sposób, „postawiła” między nimi znak równości, jakby teza badawcza była tym samym, co pytanie badawcze lub hipoteza badawcza. W rzeczywistości sformułowała pięć pytań badawczych. Ten fragment zdecydowanie należy skorygować i uzupełnić.

W rozdziale pierwszym omówiona została działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Małopolsce – od zainicjowania jego istnienia, poprzez aktywność w okresie międzywojennym aż do zawieszenia jego funkcjonowania w 1947 r. Autorka określiła ogólne cele i założenia ruchu sokolego, strukturę organizacyjną Towarzystwa na obszarze Małopolski oraz genezę i rozwój poszczególnych gniazd sokolich w zachodniej części regionu ze szczególnym uwzględnieniem okręgu krakowskiego.

Zdaniem recenzenta, wskazane byłoby umieszczenie mapy (lub map), odnoszącej się do opisywanego okresu czasu, ukazującej zasięg terytorialny poszczególnych dzielnic i okręgów sokolich. Ułatwiłoby to czytelnikowi orientację, zwłaszcza że Autorka kilkakrotnie usprawiedliwia różnego rodzaju problemy gniazd sokolich trudnościami komunikacyjnymi. Ponadto, Autorka, prezentując cele i założenia ruchu sokolego skupiła się wyłącznie na „Sokole” krakowskim, a należałoby je uogólnić i odnieść do tytułowej Małopolski. Warto byłoby również dokonać podsumowania całego rozdziału pierwszego, ponieważ stanowi on tło i wprowadza do zasadniczego zagadnienia pracy.

W rozdziale drugim zaprezentowany został rozwój Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu i okręgu żywieckim, stan bazy organizacyjnej, materialnej, finansowej

i sportowej poszczególnych gniazd sokolich, struktura liczebna i społeczna gniazd, a także inicjatywy w zakresie reaktywowania Towarzystwa po drugiej wojnie światowej.

Niefortunne jest sformułowanie tytułu rozdziału: „Rozwój statutowy „Sokoła” ...”, raczej „Rozwój działalności statutowej „Sokoła” ...”, zwłaszcza że omówieniu statutu nie poświęcono zbyt wiele uwagi. Poszczególne gniazda opisano w układzie alfabetycznym, a w przypadku pracy historycznej bardziej uzasadniony byłby układ chronologiczny. Z uwagi na to, że odrębny podrozdział poświęcono strukturze liczebnej i społecznej członków „Sokoła”, należałoby przenieść informacje z innych fragmentów tekstu i skupić je w tym jednym podrozdziale, uzupełniając go o dane dotyczące pochodzenia społecznego. Powtórzenia występujące w tym rozdziale, utwierdzają mnie w przekonaniu, że powinien powstać oddzielny rozdział, omawiający próby reaktywacji działalności sokolej po drugiej wojnie światowej (1945-1947).

W rozdziale trzecim omówiono aktywność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w zakresie upowszechnienia kultury fizycznej i turystyki, przedstawiając najpopularniejsze dyscypliny sportowe uprawiane przez sokołów (gimnastyka, kolarstwo, lekkoatletyka, narciarstwo, łyżwiarstwo, saneczkarsstwo). Ponadto, zaprezentowano formy aktywności turystycznej, a także udział w zlotach i innych imprezach sokolich oraz wkład Towarzystwa w wychowanie fizyczne dzieci i młodzieży. W podrozdziale dotyczącym działalności turystycznej należałoby zastanowić się nad klasyfikacją wycieczek – wszystkie były piesze (2.1. i 2.2.), więc albo należy dokonać podziału na nizinne i górskie, albo na letnie i zimowe, ale nie tak, jak zaproponowała Autorka, ponieważ spowodowało to powtórzenia na s. 162, 164 i 165.

W rozdziale czwartym przedstawiono pozasportową działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, w tym: patriotyczno-religijną, kulturalno-oświatową, opiekuńczo-wychowawczą. Ponadto, omówiono opiekę Towarzystwa nad harcerstwem oraz działalność wydawniczą „Sokoła”. Ze względu na to, że aktywność gniazd w okręgu żywieckim była na różnym poziomie, co wynikało, m.in. z wielkości miejscowości, w której funkcjonowały, w niektórych gniazdach tego typu działalność nie rozwijała się, stąd uwidocznione zostały najbardziej jaskrawe jej przejawy, jak te w Białej i Bielsku.

W rozdziale piątym omówiono relacje Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z innymi organizacjami, z organami administracji rządowej, samorządu terytorialnego, ze stronnictwami politycznymi, ukazując ideowo-polityczne oblicze żywieckiego Sokoła. Autorka przedstawiła także stosunki Towarzystwa z organizacjami mniejszości narodowych – żydowskiej oraz niemieckiej, w tym z Beskidenverein. Warto byłoby skomentować obszerny cytat

zamieszczony na s. 242-243, zwłaszcza że wytyczne zarządzenia PUWFiPW miały znaczenie dla działalności sokolej.

Rozdział szósty poświęcony został na opisanie działalności paramilitarnej członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w okręgu żywieckim. Przedstawiono przygotowania sokołów do udziału w pierwszej wojnie światowej, ich aktywność w szeregach Legionów Polskich, a także walkę o utrwalenie granic Polski w latach dwudziestych XX wieku. Omówiono współpracę z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w okresie międzywojennym oraz udział sokołów w działaniach zbrojnych drugiej wojny światowej i w ruchu oporu.

W „Zakończeniu”, Autorka dokonała podsumowania omawianego zagadnienia. Należy jednak zwrócić uwagę, że cel określony przez Autorkę w tej części pracy: „Zasadniczym celem pracy było szczegółowe i wszechstronne przedstawienie genezy i działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu w latach 1893-1947”, nie jest zgodny z przedstawionym we „Wstępie”: „Głównym celem podjętego tematu jest ukazanie rozwoju kultury fizycznej w żywieckim okręgu „Sokoła”. W syntetyczny sposób zostały zaprezentowane różne aspekty działalności Towarzystwa na Żywiecczyźnie, ale zabrakło generalnej oceny działalności „Sokoła”. Tę funkcję mógłby spełnić bardziej rozbudowany fragment, przeniesiony ze „Streszczenia”, rozpoczynający się od słów: „Działalność gniazd „Sokoła”... W przypadku publikacji pracy należałoby zadbać o uzupełnienie „Zakończenia” o kompleksową ocenę działalności sokolej w okręgu żywieckim.

Część dokumentacyjna zawiera streszczenie w języku polskim i angielskim, aneks, bibliografię, wykaz skrótów, spis rycin, spis tabel, spis wykresów, indeks osobowy oraz indeks nazw geograficznych. Wskazaniem byłoby, że względu na historyczny charakter pracy, zamieszczanie załączników w aneksach w układzie chronologicznym. Nieuzasadnione jest włączenie „Deklaracji ideowo-programowej odrodzonego ruchu sokolego w Polsce, uchwalonej w Krakowie w dniu 3 maja 1989 r.” (zwłaszcza na pierwszym miejscu), ponieważ ten dokument wykracza poza ramy chronologiczne pracy. „Bibliografię” należałoby podzielić na „Źródła” i „Opracowania”, a nie „Literaturę”, ponieważ nie wszystkie pozycje zamieszczone w części „Literatura” są nią w rzeczywistości, ponadto zastosować określony sposób numeracji poszczególnych pozycji (źródła archiwalne nie są numerowane, źródła drukowane są, ale w inny sposób niż opracowania). Bibliografia ma większy stopień ogólności niż przypisy, stąd nie ma potrzeby wpisywania konkretnych sygnatur w przypadku źródeł archiwalnych. Warto byłoby jednak zachować precedencję archiwów – Centralne Archiwum Wojskowe (nie ma

w oficjalnej nazwie „MON”) jest archiwum centralnym i powinno być wymienione na początku wykazu. W wykazie czasopism należałoby wpisać miejsce wydawania konkretnego tytułu.

Wartościowe są wszystkie wykazy, które Autorka zamieściła w pracy, ponieważ ułatwiają czytelnikowi znalezienie konkretnej osoby, miejscowości, fotografii, tabeli, wykresu, czy rozwinięcie skrótu. Szkoda tylko, że zrezygnowała z podania pełnych imion w „Indeksie osobowym”, zwłaszcza że w wielu przypadkach te imiona były znane, ponieważ występowały w tekście poszczególnych rozdziałów pracy.

Na uwagę zasługują też liczne, bardzo interesujące fotografie (47), które wzbogacają pracę, ilustrując omawiane w treści dysertacji wydarzenia.

Uwagi ogólne:

- Autorka w przypisach dolnych nie wpisuje tytułów artykułów, z których zaczerpnęła informacje niezbędne do opisanego zagadnienia. Jest to dopuszczalne w przypadku artykułów z prasy codziennej (notatek prasowych), które czasami rzeczywiście nie mają ani tytułu, ani autora, ale w przypadku czasopism należy wpisywać zarówno tytuł artykułu, jak i jego autora. Znacznie wzbogaciłoby to pracę, zwłaszcza że artykuły w większości czasopism sokolich były podpisywane.
- Podobnie w przypadku przypisów z archiwów, w których Autorka stosuje skróty (czasem trudne do rozszyfrowania i niewyjaśnione w wykazie skrótów), nie wpisując nazw zespołów akt ani tytułów dokumentów (np. przypis 115 i inne).
- Autorka czasem zapomina, że w pracach historycznych narracja powinna być prowadzona w czasie przeszłym dokonanym.
- Zdecydowana większość ilustracji zamieszczonych w pracy, to fotografie. Dlaczego Autorka nazywa je rycinami?
- Należy wyeliminować występujące w niewielkim odstępnie tekstu powtarzające się te same wyrazy lub wyrażenia, np. s. 49, 51, 61, 67, 83, 117, 145, 151, 158, 169, 182, 207, 209, 215, 225, 227, 233, 240, 244, 268, 311, 312.
- Niektóre, dość obszerne fragmenty rozdziałów są praktycznie bez przypisów, np. s. 43-44, 81-82 i dalsze, albo z zaledwie jednym przypisem. Warto byłoby zadbać o bogatszą dokumentację źródłową.
- Autorka niepotrzebnie wykracza poza ramy chronologiczne wyznaczone w tytule rozprawy doktorskiej, np. na ss. 99-101.
- Przypisy rzeczowe powinny być uzupełnione źródłem, z którego Autorka zaczerpnęła informacje (s. 151 i inne).

- Recenzent nie dostrzegł w pracy w przypisach dolnych odwołań do relacji ustnych, które Autorka wymienia w „Bibliografii”.
- Należy ujednolicić krój czcionki. O ile tekst zasadniczy jest pisany tą samą czcionką, to numery stron już inną, podobnie jak numeracja stron w „Spisie rycin” (s. 354-355), „Spisie tabel” (s. 356) i w „Spisie wykresów” (s. 356) oraz sam „Spis wykresów” (s. 356), „Indeks osobowy” (s. 357) oraz „Indeks nazw geograficznych” (s. 364) – jako tytuły wykazów.

Uwagi szczegółowe:

- s. 5 – Niezrozumiałe jest zdanie określające zasięg terytorialny pracy: „(...) obejmującego terytorialnie obszar zachodniej Małopolski w Drugiej Rzeczypospolitej województwa krakowskiego, stanowiący znaczną część późniejszego województwa bielskiego”.
- s. 8 i dalsze – Przy zastosowaniu określonego skrótu po raz pierwszy, Autorka najpierw powinna napisać go w pełnym brzemieniu, a dopiero później zastosować skrót, np. PGS, MMŻ i inne.
- s. 13, przypis 10, 11, 12 – Autorka opisuje trzy tytuły czasopism sokolich, po czym na s. 17, 18 czyni to ponownie.
- s. 32 i 56 – Brakuje fragmentu zdania.
- s. 38, 58, 63, 146, 273, 275 i dalsze – Określenia „wówczas” i „w tym czasie” („wtedy”, „w tym okresie”), „te owe różnice”, „wspólnie wraz”, to synonimy, zatem należy stosować albo jeden, albo drugi, a nie łącznie „wówczas w tym czasie”.
- s. 42 – Z pewnością chodziło o hetmana Stefana Żółkiewskiego, a nie Żółkowskiego?
- s. 48 – Fragment tekstu w pierwszym akapicie, rozpoczynający się słowami: „Sytuacja taka trwała...”, powtórzony ze s. 5.
- s. 66 – Wystąpiła pomyłka w dacie rocznicy powstania „Sokoła” międzybrodzkiego – 20-lecie obchodził on w 1934 r., a nie w 1939 r.
- s. 94, 96, 127, 253 – Błędne odniesienie w tekście do numeru tabel: nie 7 i 8, a 8 i 9 (s. 94), nie 8 a 9 (s. 96), nie 12 a 13 (s. 127), nie 22 a 23 (s. 253).
- s. 102 – TG „Sokół” w Buczkowicach zlikwidowano najprawdopodobniej w latach 1954-1955, a nie 1945-1955.
- s. 108 – Należy porównać informacje ze s. 72 i 108, ustalając jedną, właściwą wersję zdarzenia.
- s. 133 – Powtórzenie fragmentu tekstu ze s. 87 (łącznie z przypisem).
- s. 154 – Z pewnością chodziło o Chamonix, a nie Champnix.
- s. 171 – Wystąpiło powtórzenie fragmentu tekstu w tytule tabeli 19.
- s. 188 – Do rzeczy policzalnych, np. „szkół” stosujemy określenie „liczba”, a nie „ilość”.

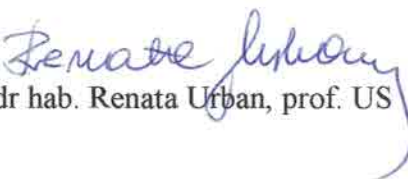
- s. 243-244 – Należy ujednolicić pisownię nazwy żydowskiego klubu: Makkabi czy Makabi?
- s. 264 – Nazwa „Drużyny Bartoszwów” pochodzi raczej od imienia, a nie od nazwiska Bartosza Głowackiego.
- s. 298 – Należy ujednolicić pisownię wyrazu „nieobjęty” (nieobjęci, nieobjętych) – pisze się go łącznie.
- s. 307 – Autorce chodziło zapewne o realizację zadań statutowych, a nie statusowych.

Niezależnie od wymienionych powyżej uwag, komentarzy i przytoczonych usterek, praca prezentuje dużą wartość poznawczą. Autorka przeprowadziła gruntowną kwerendę archiwalną instytucji centralnych i wojewódzkich, dokonała przeglądu 32 tytułów czasopism, zarówno ogólnopolskich, jak i regionalnych, ponad 60 pozycji literatury oraz ponad 100 różnych artykułów naukowych i popularno-naukowych, dzięki którym zaprezentowała szczegółową analizę działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w okręgu żywieckim w zakresie upowszechnienia kultury fizycznej w latach 1893-1947.

Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska została dobrze napisana, zarówno pod względem stylistycznym, jak i gramatycznym, a występujące w tekście „literówki” nietrudno poprawić. Praca posiada rzetelne podstawy, bogaty materiał źródłowy, prawidłowo zgromadzony i wyselekcjonowany, a następnie merytorycznie opracowany i koncepcyjnie wykorzystany, spełniając w sposób zadowalający wszystkie kryteria opracowania naukowego.

Biorąc pod uwagę liczne walory merytoryczno-poznawcze pracy oraz jej istotny wkład do stanu badań nauk w zakresie historii kultury fizycznej, zgodnie z obowiązującymi przepisami, stwierdzam, że praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Jednocześnie wnioskuję do Wysokiej Rady Zamiejscowego Wydziału Kultury Fizycznej poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego z siedzibą w Gorzowie Wlkp. o dopuszczenie mgr Marty Nitki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gorzów Wlkp., 27.07.2017 r.

dr hab. Renata Urban, prof. US